

DE VERSPREIDING DER NORBERTIJNER ORDE IN NEDERLAND

Het eerste optreden der Premonstratenzen of Witheeren in ons land weerspiegelt die fase in den ontwikkelingsgang van hun stichter, den H. Norbertus van Gennep, waarin deze zich deed kennen als een machtig en succesvol prediker tegen de dwaalleer der Tanchelmieten. Op raad van Burchard, bisschop van Kamerijk, was de stichter van Prémontré door de Antwerpsche geestelijkheid aangezocht, om de ketterij van Tanchelm te bestrijden. Deze ontkende het rechtmatig bestaan der Hiërarchie en loochende de kracht der Sacramenten; in het bijzonder bestreed hij het Geloof aan de waarachtige tegenwoordigheid van Jesus in het H. Sacrament des Altaars. In korten tijd bracht S. Norbertus de afgedwaalden tot de ware kerk terug; uit dankbaarheid schonk hem de bisschop van Kamerijk de collegiale kerk van S. Michiel te Antwerpen, om er een regulier kanunniken-kapittel te vestigen, naar de leefwijze van Premonstreit met uitoefening van parochieele zielzorg.

Maar ook in Zeeland had Tanchelm aanhang. Een brief van de verweesde Utrechtsche geestelijkheid aan Frederik, aartsbisschop van Keulen, uit de jaren 1112-1114 laat ons hieromtrent geen twijfel. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat Godebold, die in 1124 den Utrechtschen bisschopstoel besteeg, alle aandacht wijdde aan het gevaar, dat het Zuidwestelijk gedeelte van zijn bisdom bedreigde, en naar het voorbeeld van den Kamerijkschen bisschop Praemonstratenzen ontbood, die zich te Antwerpen bekwame predikheeren hadden getoond ¹⁾. Door hun krachtig woord en voor-

1) De filiatie der O. L. V.-abdij van Middelburg opzichtsens S. Michiels van Antwerpen wordt niet betwijfeld. Hoe de stichting tot stand kwam, deelt het eerst Johannes de Beka mee (*Historia veterum episcoporum ultrajectinae sedis etc.* auctore Suffrido Petri, Bernardo Furmerio recensente, blz. 33. Franeker, 1612). De waarde van deze kroniek is onderzocht door H. Coster, *De kroniek van Johannes de Beka; haar bronnen en haar eerste redactie* (Bijdragen van het Instituut voor middeleeuwsche geschiedenis der Rijks-universiteit te Utrecht uitgegeven door Prof. Dr. O. Oppermann,

beeldige leefwijze keerde Zeeland weldra tot het oude geloof terug. — In schoone liturgische bewoording wordt dit feit jaarlijks op den 11^{den} Juli in het bisdom van Breda herdacht ²⁾. — Op Walcheren bleef een missiepost achter : de O. L. V.-abdij van *Middelburg*. Nemen we aan, dat de Utrechtsche bisschop, Godebold, in 1127 gestorven is, dan moeten we den aanvang der Premonstratenzer werkzaamheid in Zeeland stellen tusschen de jaren 1124 (het stichtingsjaar van Sint Michiels, waaruit de canonie van Middelburg is voortgekomen) en 1127.

Een ander aspect van Norbertijner levenswijze kreeg de abdij van *Mariënwaard* aan de Linge voorgehouden bij haar ontstaan in 1129. Het is de contemplatie, zooals ze door haar inrichter, den abt van Laon, met blijmoedig godsvertrouwen beoefend werd. « De wereld is — naar de woorden van den stichtingsbrief — toch maar een onstuimige zee. Gelukkig, die er schipbreuk lijdt en alle hindernis van zich weet te werpen om de landingsplaats te bereiken van de vredige beschouwing » ³⁾. Teruggekeerd naar zijn canonie te Laon mocht abt Walter met voldoening den groei van het jonge klooster in Gelre volgen. Ofschoon het uit Franschen bestond, traden er spoedig zooveel Dietsch sprekenden in, dat vijf jaar na de stichting reeds een nieuwe nederzetting gevormd kon worden te *Berne bij Heusden*. Met eerbied en ernst was er Walter's program ook uitgevoerd. Want bij het vertrek naar Berne gaf Robert, de abt van Mariënwaard, aan de scheidende groep woorden mee, die abt Walter uit het hart gegrepen konden zijn : « Bekommert U niet te zeer om het tijdelijke, doch zorgt veeleer, dat in de gebedstent,

dl. II). Utrecht, 1914. De betrouwbaarheid der mededeeling van de Beka wordt niet versterkt door een beroep op een oorkonde van den Utrechtschen elect Jan uit het jaar 1271 (L. van den Bergh, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, dl. II, nr. 215), sinds R. Post in zijn *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de XIII eeuw* (Bijdragen van het Instituut enz. dl. XIII). Utrecht, 1928 dit document als onecht heeft verworpen.

2) De oorsprong van dit Mis-formulier is nog niet onderzocht. Wegens de genetische betrekking tusschen het bisdom van Breda en het voormalige diocees van Antwerpen is men geneigd aan overname uit het Antwerpsche liturgisch eigen te denken. Men zie echter J. Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*, dl. VI blz. 325 vlg. Antwerpen, 1773.

3) Aldus in de stichtingsoorkonde van Mariënwaard bij L. Sloet, *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen*, dl. I, nr. 249. Dat de arenga ontleend is aan een dictaat van abt Walter van Laon werd door G. van den Elsen opgemerkt en terloops aangetoond in zijn artikel : De stichtingsoorkonde van Mariënwaard. *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, dl. XXI, [1894], blz. 168 vlg.

welke voor u te Berne is gebouwd, het purper der beschouwing den weerschijn geve van kalmen vrede en het licht van een heilig leven zich verspreide naar alle kanten ⁴⁾.

De abdij *Mariëngaarde* in Friesland was een stichting van den Zaligen Fredericus. Aanvankelijk gaf hij in zijn geboorteplaats, Hallum, onderwijs. Daarna werd hij er pastoor. Bij de begrafenis van zijn moeder verklaarde hij de omstaanders plechtig, dat hij voortaan naar den regel van Sint Augustinus zou leven. De bisschop van Utrecht, Godfried van Rhenen, gaf hem het reguliere kanunnikenkleed en stond hem toe, een klooster voor geestelijken te stichten. Nadat hij vervolgens in Mariënwaard de leefwijze der Witheeren had leeren kennen, keerde hij naar zijn geboorteplaats terug. Talrijk waren zijn volgelingen van beiderlei geslacht. In 1163 kon de abdij te Hallum het normale kloosterleven beginnen. Ze kreeg den naam van Mariëngaarde. Voor de zusters bouwde hij de proosdij van *Bethlehem* bij Oudkerk. Op het einde van zijn leven stelde hij zijn stichting onder het toezicht der abdij van Steinfeld in de Eifel en nam bijzondere maatregelen, dat de leefwijze van Mariëngaarde afgestemd werd en bleef op de gebruiken van deze Duitsche Premonstratenzerabdij ⁵⁾.

In Taco vond Fredericus een volgeling, machtig van taal. Getrokken door zijn welsprekendheid sloten velen zich bij hem aan. Ze verdeelden zich in twee groepen waarvan de eene over de Lauwers trok, om een abdij *In de Marne* te vormen — de naam van de gemeente Kloosterburen herinnert aan hun verblijf aldaar —; het andere deel ging zich te Dokkum vestigen in de *Sint Bonifatiusabdij*.

Het is mogelijk, dat te Dokkum reeds eerder een klooster van reguliere kanunniken bestond. Zekerheid is hieromtrent echter niet te verkrijgen. Dit is wel het geval met de stichting van Sibbo te *Lidlum* bij Oosterbierum ⁶⁾. Aanvankelijk was dit kapittel gebonden aan de reguliere canonie van Ludingakerk, doch het onderging den invloed van den Z. Fredericus en stelde

4) Ontleend aan de stichtingsoorkonde van Berne. J. de Fremery, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, nr. 5. Daar de arenga enkel in dit charter van bisschop Andreas voorkomt, is men gerechtigd Mariënwaard's dictaat te aanvaarden.

5) *Gesta abbatum Orti Sancte Marie*, uitgeg. door A. Wybrands, blz. 51. Leeuwarden, 1879.

6) Vgl. de keurige bewerking van *Sibrandus Leo's abtenlevens der Friesche kloosters Mariëngaard en Lidlum* door D. Wumkes. Bolsward, 1929.

zich in 1182 onder Mariëngaarde. Lidlum won erdoor aan kracht. Want spoedig daarop (1186) stichtte het de proosdij van *Bajum* en daarna die van *Pingjum*, welke later verlegd werd naar *Bolsward*. Ook het *Buweklooster* bij Bergum toonde eerst levensvatbaarheid, nadat de stichter, Buvo, zijn nonnen naar Bethlehem had gestuurd en ze Norbertijnsch gevormd met een tiental Bethlehemsche zusters teruggekregen had. Ongetwijfeld was de ontwikkeling der Premonstratenzer Orde in Friesland voor een groot deel te danken aan de geestelijke beteekenis van den Z. Fredericus van Hallum. Zijn aandenken wordt in het Aartsbisdom Utrecht den 3^{en} Maart kerkelijk gevierd.

Emo van Huizinge doet in vele opzichten aan Frederik van Hallum denken : eerst onderwijzer, daarna pastoor, tenslotte kloosterstichter. Van den abt van Varlar in Westfalen kreeg hij in het jaar 1209 het Norbertijnerkleed ; acht jaren later stelde hij zijn sticht *Bloemhof* te Wittewierum onder het rechtstreeksch toezicht van Prémontré ⁷⁾.

Er zit in die Noordelijke kloosterfundaties een eigenaardig persoonlijk element. Het is niet de Orde, die er een uitbreidingsveld zoekt ; ook niet het kerkelijk gezag, dat de Norbertijnen uitnoodigt, er zich te vestigen ; het zijn voorbeeldige geestelijken, die volgelingen trekken en godvruchtige leeken, die hun bezit voor een kloostergemeenschap beschikbaar stellen. Ze onderzoeken naarstig, of de leefwijze bevrediging schenkt, om dan, als de proef goed is uitgevallen, bij de Orde aansluiting te zoeken. Dit zelfstandig optreden verklaart ook voor een goed deel het vroegtijdig bestaan van gymnasiën in de Noordelijke abdijen. Prémontré heeft ze echter niet binnen haar doelstelling getrokken. Omstreeks 1235 verdwijnt het gymnasium van Hallum, vijftig jaar later ook dat van Wittewierum ⁸⁾.

De Orde der Premonstratenzen vertoont de eerste zestig jaar van haar bestaan een merkwaardige ontwikkeling, welke hier in het kort besproken moge worden, om de karakteristieke werkzaamheid der Norbertijnen in later tijd, ook in ons land, te begrijpen.

7) *Kronyken van Emo en Menko* uitgeg. door H. Feith en G. Acker Stratingh (Werken, uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, nieuwe serie, nr. 4), blz. 9 en 28. Utrecht, 1866.

8) A. Wybrands, *De abdij Bloemhof te Wittewierum in de dertiende eeuw* (Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam) blz. 125 vlg. Amsterdam, 1883.

Na zijn bekeering preludeert Norbert op de apostolische prediking in evangelische armoede van den H. Franciscus van Assisië ⁹⁾. Doch Calixtus II neemt er, anders dan zijn voorganger, Gelasius II, geen genoegen mee; van 1120-1126 werkt Norbertus den H. Dominicus voor ¹⁰⁾. Maar na een onderhoud met Honorius II wordt ook de bestrijding der dwaalleer prijsgegeven. De overige acht jaar van zijn leven houdt hij zich, onder goedkeuring van Innocentius II, doelbewust bezig met het vraagstuk van de regularisering der diocesane geestelijkheid ¹¹⁾. Was dit opgelost, dan pas kon men den Investituurstrijd over de geheele lijn voor geëindigd beschouwen. Hierin is hij slechts gedeeltelijk geslaagd. Wat hij naliet was, buiten zijn heilig leven en grootsche ideeën, de stichting van Prémontré.

Te Prémontré (bij Reims) leefden zijn kanunniken voorbeeldig overeenkomstig de aangenomen Benedictijnergebruiken. Van hieruit hield men de Orde in wezen, door het overgenomen Liefdecharter van Cîteaux onverbiddelijk uit te voeren. En in Ordesverband werd de zoo lang gewenschte verbinding tot stand gebracht tusschen kloosterlijk leven en uitoefening van parochieele zielzorg, dank zij de toenemende neiging der kerkheeren, om hun beschermrechten over parochies aan abdijen over te dragen. In eigen persoon mochten de Witheeren sinds 1188 de overgegeven kerken bedienen, mits ze met drieën of vieren waren, waarvan er één aan den bisschop moest worden voorgesteld.

Binnen de grenzen van ons land stonden ongeveer 150 parochies onder het patronaat van Norbertijner stichten. De O. L. V. abdij van Middelburg had alleen al het begevingrecht over een veertigtal. Behalve te Middelburg oefende ze geestelijken invloed uit te Domburg, Vlissingen en vooral in en om Den Haag. De groote of

9) Hierop wees het eerst J. von Walter in zijn *Die ersten Wanderprediger Frankreichs*. Neue Folge. Leipzig, 1906. Na hem A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands*, dl. IV, blz. 371 vlg. Leipzig, 1925; G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, dl. II, blz. 333 vlg. Paderborn, 1926. — In Nederland vestigden er de aandacht op F. van den Borne, *De H. Franciscus van Assisi in de wereldgeschiedenis*. De Beiaard dl. IX², [1924], blz. 94 vlg. doch vooral M. Slotenmaker de Bruine, *Het ideaal der navolging van Christus ten tijde van Bernard van Clairvaux*, blz. 79 vlg. Wageningen, 1926.

10) Vgl. H. Lamy, *L'abbaye de Tongerlo depuis sa fondation jusqu'en 1263* (Université de Louvain. Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, dl. 42), blz. XV. Leuven [1914].

11) Vgl. H. Heijman, *Untersuchungen über die Prämonstratenser Gewohnheiten*, blz. 80 vlg. Tongerlo, 1928.

Sint Jacobskerk aldaar, de kerken van Scheveningen, Monster, Eikenduinen werden door haar van geestelijkheid voorzien. In de grafelijke residentie had ze bovendien het patronaat der Hofkapel en stelde ze den proost aan over de Witte Zusters van *Sint Barbara of Bethlehem*.

In het Noorden had de abdij van Lidlum 19 kerken onder haar bescherming. Zelfs bezat ze in het middeleeuwsche dekenaat van Winsum het aanstellingsrecht der geestelijken. Op Lidlum volgen naar getalsterkte de Belgische abdij van Tongerlo met 18 parochies; vervolgens die van Floreffe (later Postel) met 12, alle 30 gelegen in Noordbrabant. Daarna komen Mariënwaard en Bern, ieder met 10; de proosdij Keizersbosch in Limburg met 7; de Belgische abdij van Averbode met 5 parochies, waarvan 4 in Limburg en 1 in Noordbrabant; Wittewierum met 4; de Sint Bonifatius abdij te Dokkum met 3; eveneens de abdij van Drongen in België en van Heinsberg in het Rijnland ieder met 3; de Sint Michiels te Antwerpen en de proosdij van *Koningsveld* bij Delft, elk met 2; de abdij Mariëngaarde en de proosdij van *Houthem-Sint Gerlach* ieder met één; zoo ook de Duitsche stichten Bedbur en Reichenstein en het Belgisch klooster Mont-Cornillon bij Luik: elk met één parochie.

Mariëngaarde moet een grooter getal parochies bediend hebben, dan ons is overgeleverd. Want de levensbeschrijving van den II Abt Siardus, welke tusschen 1260 en 1275 geschreven werd, veronderstelt de parochieele zielzorg buiten de abdij nu juist niet als een uitzonderingsgeval¹²⁾. We leeren uit die biographie ook, dat men op de parochies van Mariëngaarde minstens in gemeenschap leefde, wat trouwens in overeenstemming was met de pauselijke bul van Clemens III. Over het algemeen echter is de documentatie in dit opzicht schaarsch, doch we kunnen voor ons land toch op het Sint Nicolaas-prioraat van *Deventer* wijzen, waar een pastoor-prior met drie kapelaans de Bergkerk aan den Brink bediende.

De voorbereiding tot die uitgebreide parochieele zielzorg vorderde van de Norbertijner abdijen het oprichten van seminaries binnen haar muren. Ook in dit opzicht zijn ze van belang geweest voor de Middeleeuwen, die immers geen bisschoppelijke seminariën kenden.

De beteekenis van een middeleeuwsche Norbertijnerstichting werd echter niet uitsluitend bepaald door het aantal geestelijke benefi-

12) *Gesta abbatum Orti Sancte Marie*, blz. 109.

cies, dat ze te begeven had. Ze bezat daarbij als agrarische commune tal van landerijen, tienden enz. Afhankelijk van de centrale landbouw- en veeteelt-coöperatie ter abdij bestonden er neven-bedrijven op de curiën of uithoven, waar een aantal leekbroeders onder leiding van een uithofmeester den bodem ontgonnen en bewerkten. Een Norbertijner uithof lag betrekkelijk ver van zijn abdij verwijderd, daarom vond men er ook een kapel, waar de kloosterlingen en omwonende leeken samenkwamen tot het vervullen van hun godsdienstige plichten. In het geheel zijn er een vijftien uithoven geweest. Bern bezat er een te *Maarsbergen* bij Doorn; Mariëngaarde een op het eiland *Marken*, *Mariënhof* geheeten ¹³⁾.

Met de uitgebreidheid van het grondbezit en het aantal te be-geven geestelijke functies ging een daaraan evenredige invloed op politiek gebied gepaard. De abt van Middelburg was niet alleen het eerste lid onder de Staten van Walcheren, maar had ook als lid der Zeeuwsche Staten, die in zijn abdij vergaderden, de eerste van de drie uit te brengen stemmen. Graaf Floris V liet het lijk van zijn vader, den Roomsche Koning, in de Middelburgsche abdij bij-zetten ¹⁴⁾. Het nog bestaande sticht, thans voor andere doeleinden bestemd, bewaart in zijn voorname architectuur het aandenken aan de godsdienstige en economisch-politieke beteekenis van de Nederlandsche Norbertijner abdij, die in de Middeleeuwen terecht als « het Zeeuwsche Egmond » geroemd werd. Steekt het Noorden hiertegen poover af, inzoover het ons geen enkel bouwwerk liet, dat van den cultureelen arbeid der Premonstratenzen kan getuigen, in vergoeding daarover heeft het ons de literaire nalatenschap bewaard van Emo en Menko, abten van Wittewierum, alsmede de abtenlevens

13) De uithof op Marken, in het Latijn *Mariae Curia* geheeten, droeg de Nederlandsche namen *Mariënhof*, *Markerhoofd* en *Mariëngaard*. Onder den laatsten naam komt het ook bij Vondel voor, waar hij Gijsbrecht van Amstel bij zijn vertrek uit Amstelland laat zeggen :

« Wanneermen uit den stroom en Pampus raecht voorby,
Zoo doet ter slincke hand in zee zich op wat weiland,
Dat Marcken heet van ouds, een laegh en visschers eiland,
Het welck een klooster draeght genoemd Mariëngaerd,
Een rijke en oude abdy.....

(*De werken van Vondel* uitgeg. door J. Sterck e.a. dl. III, blz. 599. Amsterdam, 1929).

14) De oudste mededeeling bij Melis Stoke. Zie *Rijmkroniek van Melis Stoke* uitgeg. door W. Brill (Werken van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. Nieuwe Serie, nr. 40) blz. 232. Utrecht, 1885.

van Mariëngaarde, die gezamenlijk de vroegste en tevens de beste middeleeuwsche geschiedschrijving der Friezen vormen ¹⁵⁾.

Maar de voornaamste reden van bestaan der Premonstratenzer Orde lag uiteraard hierin, dat zij naar eigen plan was ingesteld op het bestreven der christelijke volkomenheid. Hoe haar leden dat ideaal beleefd hebben, is in het algemeen niet geregistreerd. Het zijn slechts de uitersten, ten goede en ten kwade, die in de overlevering een spoor hebben nagelaten. God zij dank werd de chronique scandaleuse van sommige ruimschoots gecompenseerd door de heldhaftige deugdbeoefening van anderen.

Den Z. Fredericus van Hallum en den H. Siardus noemden we reeds. We voegen er den Z. Dodo en den H. Gerlacus aan toe, die beiden als kluizenaar in de Orde leefden. De zalige Dodo, aanvankelijk leekbroeder te Mariëngaarde, betrok met toestemming van den H. Abt Siardus een kluis te *Bakkeveen*, later te Haske. Hier stierf hij in 1231 begenadigd met de stigmata ¹⁶⁾. De H. Gerlacus was een Zuid-Limburger, die in het Geuldal een uitgeholden boomstam tot kluis gekozen had. Hij stierf er omstreeks 1170. Uit zijn betrekking met de H. Hildegard van Bingen blijkt een keer te meer de mystieke inslag, die de Orde bij haar ontstaan was meegegeven ¹⁷⁾. Het bisdom van Roermond herdenkt den 19^{en} Januari het heilig leven van dezen Norbertijner Eremiet. Op de plaats, waar hij geleefd had, stichtte de abdij van Heinsberg het klooster Houthem-Sint Gerlach. In den beginne schijnt het een dubbelklooster geweest te zijn. Later werd het bewoond door zusters onder leiding van een proost.

In het begin der Orde waren de dubbelkloosters vrij talrijk. Om misbruiken te voorkomen, besloot Prémontré ze echter als zoodanig op te heffen. De nonnenafdeelingen mochten alleen op grooter afstand blijven voortbestaan. In ons land werd de abdij van de Marne gesplitst in *Oldenklooster* en *Nijklooster*; ook de dubbelstichting van Emo werd ontbonden in *Bloemhof* voor de mannen en *Rozenkamp* voor de zusters. Op deze wijze kon een sticht de zorg voor de nonnen blijven voortzetten. De O. L. V.-Abdij van Middelburg behield het toezicht over *Zoetendaal* bij Serooskerke (op

15) Vgl. Jan Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche Geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, blz. 58 vlg. Haarlem, 1932.

16) Acta SS. Maart III, blz. 849 (uitg. Palme).

17) H. Lindeman, S. Hildegard en hare Nederlandsche vrienden. *Ons Geestelijk Erf*, dl. II, [1928], blz. 157.

Walcheren) ; Mariënwaard over *Zennewijnen* bij Tiel ; Bern over de proosdij te *Altforst* in Maas en Waal.

De houding der Hollandsche Premonstratenzen tegenover hun tweede Orde is merkwaardig. Terwijl men in Frankrijk de Norbertinessen liet uitsterven ¹⁸⁾ en men ze in België vrijwel aan haar lot overliet ¹⁹⁾, bleven de Hollandsche abten waakzaam voor de proosdijen, die tengevolge van de splitsing der dubbelkloosters op een andere plaats waren ontstaan. Er verrezen zelfs nieuwe, als *Sint Catharinadal* te *Breda*, het klooster van den H. Geest te *Venlo* en vooral de Wittevrouwen-abdij te *Utrecht*, waarvan de herinnering nog voortleeft in de Wittevrouwenstraat en -brug aldaar ²⁰⁾. Te *Nijmegen* besloot in 1344 het Magdalena-klooster de strengere leefwijze van de Norbertinessen te aanvaarden ²¹⁾ ; het kwam onder toezicht van den abt van Mariënwaard.

Moge de afwijzende houding der Zuid-Nederlandsche abten ten opzichte der zusters het ontstaan der Begijnhoven bevorderd hebben ²²⁾ en daarmee den heerlijken bloei der Dietsche mystiek ²³⁾, aan de Noord-Nederlandsche abten dankt de Orde het voor een groot deel, dat het beschouwd leven op haar program bleef voortbestaan. Hoe moeilijker de contemplatie met de parochieele zielzorg vereenigbaar bleek, des te meer kreeg de Tweede Orde tot taak, zich over dat erfstuk van den Stichter te ontfemen.

De politiek-godsdienstige omwenteling der zestiende eeuw besliste over het lot van bijna alle Norbertijnsche nederzettingen in

18) J. Lepaige, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, blz. 353 (abusievelijk 355). Parijs, 1633.

19) Men vergelijke het standpunt, dat de abten van Veurne, Floreffe, Grimbergen, Postel, Park, Mont Cornillon en Bonne Espérance innamen ten opzichte van den vrouwelijken aanhang. Alleen Averbode maakt hierop een uitzondering. Interessant betreffende het wisselen van paterniteit is de geschiedenis van Tusschenbeek. Gempe met haar dochter Leliëndaal en kleindochter Besloten Hof vertoont het beeld van een zelfstandigen ontwikkelingsgang in aansluiting bij de Orde.

20) De vroegste mededeeling omtrent den aard van deze abdij vindt men bij L. Guicciardyn, *Belgium dat is : Nederlandt ofte Beschrijvinge derselviger provincien ende steden*, blz. 254. Amsterdam, 1648.

21) Naar een onuitgegeven oorkonde, berustende in het archiefdepôt der Abdij van Berne, cl. XVII, fasc. 4.

22) In dit verband zij de aandacht gevestigd op een mededeeling omtrent Postels Begijnhof. Th. Welvaarts, *Geschiedenis der abdij van Postel*, blz. 88. Turnhout, 1878.

23) J. van Mierlo, Over het ontstaan der Germaansche mystiek. *Ons Geestelijk Erf*, dl. I [1927], blz. 11.

het Noorden van ons land. De gewestelijke en stedelijke besturen hieven ze op en trokken de goederen aan zich. De Orde is dezen slag niet te boven gekomen. Ze kon dat trouwens ook niet. Veel meer dan latere Orden was ze ingesteld op het bezit en de bewerking van grondeigendom. Naasting van de kloostergoederen betekende voor haar ondermijning — om niet te zeggen vernietiging — van den economischen grondslag der stichting. Het terrein moest door de kloosterlingen worden prijsgegeven zonder redelijke hoop, dat het nog ooit door nakomelingen zou worden bewoond.

Maar niet zonder eer hebben ze het veld geruimd. We denken hier aan de HH. Adrianus en Jacobus, witheeren der abdij van Middelburg, die als Gorcumsche martelaren getuigden van hun Geloof in de H. Katholieke kerk. We noemen in dit verband als bloedgetuige ook den Tongerlooschen abdijsheer, Petrus Janssens, die in zijn pastorie te Haaren om het Geloof verminkt werd en gedood. Hoeveel geestelijke kracht er omtrent dien tijd in de Friesche Abdij van Lidlum school, blijkt uit het optreden van Tiumme Mantuanus, die na de opheffing van zijn klooster te Leeuwarden missioneerde en op Paulinische wijze een « Epistel totten Friesen » schreef ²⁴). De apologetische inhoud bewijst niet enkel het sterke geloof van den Norbertijn, maar ook zijn vertrouwdheid met de H. Schrift, zijn bekendheid met de leer der Kerkvaders en vooral zijn belezenheid in de godsdienstige geschriften van zijn tijd.

Van geduldig lijden lieten de opgejaagde Norbertinessen schoone voorbeelden na. De zusters van Zennewijnen waren naar Tiel getrokken, om er bij particulieren onderdak te vinden. In 1614 overleed de laatste, « zeer vroom, na vele, verscheidene en zeer zware vervolgingen doorstaan te hebben » ²⁵).

Gunstiger was de toestand voor de Premonstratenzen in het Zuiden van ons land. De abdij van Berne genoot zooveel aanzien bij de Staten-Generaal, dat door het verbanningsplakkaat van 2 December 1636 haar leden niet getroffen werden ²⁶). Wel werd de abdij in 1648 voor opgeheven verklaard, maar toch liet de Hollandsche regeering haar het Speelhuis of Slotje te Heeswijk voort-

24) *Epistel totten Friesen* uitgeg. door G. van Borssum Waalkes. Leeuwarden, 1903.

25) W. Hoevenaars, *Het Premonstratenser-nonnenklooster van Zennewijnen. Archief voor de Geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, dl. XIV, [1886], blz 423.

26) L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. II, blz. 44. St. Michiels-Gestel, 1872.

durend tot verblijf. Voor een belangrijk deel dankt de abdij die goedgunstigheid der regeering aan Prelaat Moors, die tijdens het beleg van Den Bosch met stadhouder Frederik Hendrik in vriendschappelijke relatie kwam.

Aan de vriendschap der Oranjes heeft ook de proosdij van Sint Catharinadal haar voortbestaan te danken. Het reliquieënkruis, door Prinses Amalia van Solms, gemalin van Frederik Hendrik, aan proost Balthasar Cruijt geschonken, was een treffend symbool van vorstelijke genegenheid. Na de verovering van Breda werd de zusters toegestaan, een kasteeltje te *Oosterhout*, « de Blauwe Kamer » geheeten, te betrekken ²⁷⁾. Sedert zijn ze daar gevestigd gebleven.

Zooals de Witheeren van Berne konden ook die van Postel, Tongerlo en Averbode hun parochies in het Zuiden blijven verzorgen. Toen de Staten-Generaal bij plakkaat van 19 Juli 1730 bepaalden, dat de regeering aan de religieuzen geen toelating zou geven tot het uitoefenen der parochieele functies, maakten ze bij besluit van 12 Maart 1731 daarop een uitzondering voor de Norbertijnen van genoemde abdijen ²⁸⁾.

De drie Limburgsche proosdijen bleven tijdens de regeering der Republiek voortbestaan. *Keizersbosch* lag in het graafschap Hoorne, dat na de onthoofding van den bekenden Philips de Montmorency door den prins-bisschop van Luik bij zijn gebied werd ingelijfd. Venlo kwam eerst in 1715 onder de macht der Staten, echter met behoud van den katholieken godsdienst, zoodat ook de proosdij van den H. Geest voorloopig gered was. Aangaande het klooster van Houthem-Sint Gerlach was in 1661 een regeling getroffen tusschen de Republiek en Spanje, waardoor de proosdij als Zuid-Nederlandsche enclave beschouwd werd te midden van het grondgebied der Staten ²⁹⁾.

Houthem-Sint Gerlach, sinds 1714 deel uitmakend van de Oostenrijksche Nederlanden, werd het slachtoffer der kloosterpolitiek van Keizer Jozef II. De proosdijen van Keizerbosch en Venlo verdwenen tijdens de Fransche omwenteling.

Doordat de Fransche Republiek ook de Zuid-Nederlandsche abdijen van Postel, Tongerlo en Averbode had ontbonden, werd het

27) V. van der Aura, *Geschiedkundige bijdragen betreffende St Catharinadal*, blz. 5, 17. Oosterhout, 1894.

28) L. Schutjes, t.a.p., blz. 67.

29) J. Habets, *Houthem-Sint-Gerlach en het adelijk vrouwenstift aldaar*, blz. 120 vlg. Maastricht, 1869.

voor de Norbertijnen van die opgeheven kloosters steeds moeilijker, hun parochies in Brabant en Limburg van geestelijken te voorzien, vooral sinds Pius VII met Napoleon bij het concordaat van 1801 was overeengekomen, dat de genaaste kloostergoederen in de handen der bezitters mochten blijven. Averbode en Postel verloren al hun parochies; Tongerlo behield enkel Roosendaal.

De abdij van Berne werd ook door de Fransche revolutie niet in haar bestaan getroffen. Ze verloor alleen het refugiehuis te Villovoorden bij Brussel. Het bleek haar behoud te zijn, dat ze in de Zuidelijke Nederlanden slechts een vluchtwoning gevestigd had en geen abdij gebouwd, hoe krachtig de Orde daarop ook had aangedrongen ³⁰⁾. Zoowel het Fransche ontbindingsdecreet betreffende de kloosters als het befaamde concordaat van 1801 — beiden zoo noodlottig voor de Belgische abdijen — gingen langs haar heen. Ze wist zich van oudsher een Hollandsche abdij: haar bestaan en werkzaamheid werden in 1825 door Koning Willem I en in 1832 door Paus Gregorius XVI als rechtmatig erkend en bevestigd ³¹⁾.

Er zouden echter nog vijftientwintig jaar verlopen, voordat Berne het zoo vurig begeerde gemeenschappelijk leven kon herstellen. Welke plaats kwam daarvoor eerder in aanmerking dan *Heeswijk*, waar de eerste abt van Berne een uithof had aangelegd met den sprekenden naam *Berneheze*? En hoorde bij Berneheze niet het Speelhuis of Slotje, dat men onafgebroken, zelfs in den refugietijd, had mogen bewonen?

Eerst in 1857 waren de tijdsomstandigheden voldoende gunstig, om het communiteitsleven te hervatten. Gerardus Neefs, de 57^e abt van Berne, deed afstand van zijn pastoraat te Berlicum en vestigde zich met enkele medebroeders op het Slotje te Heeswijk ³²⁾. Volwaardig was hiermee naast de Norbertinessenproosdij van Sint Catharina-dal de Norbertijner abdij van Berne getreden, om met haar de grootsche gedachten van den H. Norbertus van Gennepe in ons land te bewaren, te beleven en aan het nageslacht over te reiken.

Berne (Heeswijk).

H. Th. HEIJMAN.

30) *Capitulum Generale Ordinis Praemonstratensis Praemonstrati celebratum anno Domini 1717*, blz. 7. Parijs, 1717.

31) Afschriften van deze stukken in het Handschrift-Manni (Archief dépôt der Abdij van Berne, cl. I, fasc. 165, 1 b).

32) Th. Heijman, De abdij van Berne te Heeswijk. *De Maasbode*, 2 Febr. 1932. Avbl. — C. Bloemen, Uit de geschiedenis van de abdij van Berne te Heeswijk. *De Tijd op Zondag*, 9 en 16 April 1932.